

Оксана Іванівна ШАЛАК,
кандидат філологічних наук,
старший науковий співробітник
відділу теорії та методики біобібліографії
Інституту біографічних досліджень
Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського
(Київ, Україна)
<https://orcid.org/0000-0002-8275-6703>
shalak@ukr.net

ПОРТРЕТ ГАННИ БАРВІНОК В ОБРАМЛЕННІ ЕПОХИ

**[Рецензія на видання: Барвінок Ганна. Зібрання творів :
у 2 т. / упоряд.: В. Шендеровський, В. Яременко. Львів ;
Київ, 2011–2023.**

Т. 1. Львів : БаК, 2011. 572 с.

Т. 2. Київ : Простір, 2023. 904 с.]

Двотомник Ганни Барвінок побачив світ із розривом у 12 літ коштом упорядників. Це безперечно засвідчує не тільки жертовність їхньої праці, як і багатьох інших подвижників, а й ставлення до української культури загалом. Постать Ганни Барвінок — Олександри Михайлівни Білозерської-Куліш (1828–1911), біографія якої вплинула на формування української літератури, змінила її сприйняття (у літературному дискурсі з'явилася жінка з виразним голосом і прискіпливою увагою до народного життя), була тривалий час незаслужено забута. Письменниця разом зі своїм чоловіком («дружиною», як вона його називала) Пантелеймоном Кулішем також доклала чималих зусиль до того, щоб в українській фольклористиці становлення наукових принципів записування народної творчості відбувалося суголосно із засадами європейської науки.

Упорядники двотомника — двоє професорів: літературознавець Василь Васильович Яременко і фізик, історик науки Василь Андрійович Шендеровський — створили портрет Ганни Барвінок на основі його-документів — першоджерельного матеріалу, який не тільки збагачує літературознавство, фольклористику, а й залишає для історії факти, зафіксовані в спогадах, листуванні, літературній критиці, у записах фольклору і творах письменниці, які теж опосередковано

додають автобіографічні штрихи до зібраного й продумано, сумлінно упорядкованого.

Перший том, виданий до столітніх роковин від дня смерті Ганни Барвінок, охоплює літературну спадщину письменниці: оповідання з народних вуст, публікації останніх років життя, оповідання для дітей, твори, що не були опубліковані. Грунтовна передмова В. Яременка — дуже емоційний аналіз і біографії Олександри Білозерської-Куліш (однієї з найперших жінок-письменниць в українській літературі), і значення її творчості для української літератури та культури загалом. Автор передмови надзвичайно точно визначив основні віхи в біографії письменниці: її знайомство з Пантелеймоном Кулішем, їхнє весілля, де боярином був Тарас Шевченко, поїздка у Варшаву та арешт там чоловіка і брата Василя, суд над кирило-мефодіївцями, пора важких випробувань, перше оповідання «Жидівський кріпак», пожежа на хуторі Мотронівка, що перетворило його на Ганнину Пустинь, а згодом Кулішівку, увічнення пам'яті Куліша, прагнення видати зібрання його творів у 20 томах. Оцінюючи значення постаті Ганни Барвінок як явища культури, професор В. Яременко докладно проаналізував визначення попередників і погодився з істориком літератури Миколою Петровим, який класифікував її творчість як таку, що належала до етнографічного напрямку української літератури.

Співавторка передмови до другого тому — Тетяна Олещенко. Опрацьовуючи зібраний матеріал, упорядники наголосили на тому, що «ще жоден літературний телескоп не заглянув у цю, образно кажучи, галактику із науковою фундаментальністю» (т. 2, с. 5), цим самим констатуючи, що написання наукової біографії Олександри Михайлівни Білозерської-Куліш ще попереду. Саме В. Яременку — відомому грінченкознавцю, чий внесок у цю царину неоціненний, — належить ідея упорядкування «Зібрання творів» Ганни Барвінок, куди увійшло б її листування з Борисом Грінченком. Професор В. Шендеровський — дослідник спадщини Івана Пулюя — додав кореспонденцію Ганни Барвінок до знаного фізика і перекладача Біблії.

Відкриттям для багатьох читачів стане також листування з Пантелеймоном Кулішем, через яке розкривається і характер самої адресантки, і її почуття, і вміння господарювати (не випадково сам Куліш назвав її «Хозяйственными Способностями»). Через ці листи О. Білозерська-Куліш залишиться в історії літератури як та, що називала чоловіка «бесценным добрым другом», і була вірною йому

до його кончини. Доповнюють її портрет спогади: «Кабінет його був страшенне холодний; так що він у рукавичках перекладав Біблію, — так і занеміг... Лікар добрий нічого не допоміг. Він, все-таки знесилений, — працював... я під руки його водила до столу...» (т. 2, с. 24). Спогади про Куліша розкривають джерела формування Ганни Барвінок як особистості й письменниці, доповнюють її портрет, увиразнюють найосновніше: «Лякали мене, щоб не йшла заміж за такого... що “ніколи буде за Гіббонами, Боклями, Спенсерами, за прихильністю до України й зглянуть на жінку”. Але ж сей благородний огонь і мене запалив тією ж метою. Всі свої пустоти, бали, “убори по сезону”, мовляли, — все принесла в жертву на його олтар священної любові до України, — і не вважала се й за жертву» (т. 2, с. 26).

Розділ «Листи до вибраних адресатів» містить кореспонденцію до Михайла Грушевського, Сергія Єфремова, Олександра Кістяківського, Михайла Коцюбинського, Івана Нечуя-Левицького, Миколи Євшана, Григорія Коваленка-Коломацького, Олександра Русова, Василя Тарновського, Миколи Шаховського, Миколи та Надії Шугурових, Марії та Анастасії Грінченко. Окремо треба сказати про листи до царя Миколи I та Леонтія Дубельта — керівника Третього відділення, який вів слідство у справі кирило-мефодіївців. Із цих документів її доби Ганна Барвінок постає зболеною до невпізнання, але незламною, шляхетною, надзвичайно стриманою у своєму горі.

У спогадах Ганни Барвінок, упорядкованих окремим розділом, охоплено згадки про тих, хто визначав для неї її духовний світ, пріоритети, ставлення до літератури і культури, до України. Це спомини про Миколу Костомарова, Миколу Лисенка, Тараса Шевченка і його наречену Ликеру Полусмак (Полусмакову), Марка Вовчка, Опанаса Марковича, Пантелеймона Куліша. Знані і менш відомі науковцям, мемуари містять влучні характеристики тих, хто творив найближче коло письменниці. Її очі завжди зупинялися на найважливішому, серце горнулося до рідного, а розумом вона намагалася бути об'єктивною. Як і в літературних творах, мова спогадів засвідчує тісну єдність з народною лексичною стихією. Згадка про Тараса Шевченка всією наративно-ритмічною будовою, синтаксисом, канвою символів і концептів, поетикою взорується на фольклор, зокрема жанр голосіння: «Де зозуленьки кували, де соловейки щебетали, а Ти був в далечі; не чував, ти все своє кував...» (т. 2, с. 34). Письменниця щоразу вказувала на значення найближчих для неї особисто, на своє сприйняття, відчуття почу-

того, прочитаного, осмисленого: «Я Тобою пишалася, мій великий Друже! Я Тобі спочувала завсігди, і Твою руку своїми палаючими устами поцілувала, маючи на меті зогріти Тебе, як Ти плакав, над своїми гадками про Україну...» (т. 2, с. 33).

Другий том доповнили твори, що не увійшли до першого, фольклорні записи Ганни Барвінок, свого часу опубліковані і фахово проаналізовані Оленою Івановською в її кандидатській дисертації¹, а також літературно-критичні відгуки про Ганну Барвінок. Серед найперших — переднє слово Пантелеймона Куліша «От іздателя» до оповідань «Лихо не без добра», «Восени літо». Саме він наголосив на фольклоризмі прози письменниці, на тому, що вона переповідає записане від народу, бо «треба ще вміти вибрати, що записати з яких речей, а що й одкинути. Не кожен бо з тих красномовних простих людей слово до слова, як чисте золото сипле. Треба зробити гарний вибір...» (т. 2, с. 780). До цього ж розділу упорядники додали біографічні нариси з елементами спогадів Івана Пулюя, для якого важливо було узагальнити, ким і «що була Ганна для Куліша і для його творів за його життя» (т. 2, с. 801), ювілейні статті на пошану письменниці авторства Миколи Венгжина, Микити Шаповала та його ж посмертну згадку «Ганна Барвінок (Замість некролога)», значення яких полягало в закріпленні соціального і літературного статусу постаті письменниці. Літературно-критична розвідка Софії Русової «Ганна Барвінок (Олександра Михайлівна Кулішева) (1828–1911)» складається з двох розділів: перший — короткий біографічний нарис О. Білозерської-Куліш, другий — аналіз її творчості, завдяки якому постає своєрідна галерея жіночих образів у прозі письменниці.

Біографічно-критичний етюд Валер'яна Чубинського (псевдонім літературного критика й літературознавця Михайла Могилянського, наукового співробітника ВУАН і керівника Комісії для складання біографічного словника) — це осмислення творчості Ганни Барвінок через психологізм біографічних колізій: «Творчість Г. Барвінок була живим втіленням, практичним прикладом Кулішевої поетики в її суперечливому розумінню. Її ухили до “стенографічних” записів та фотографічних малюнків з'являються даниною ворогування з “вигадкою”...» (т. 2, с. 844).

¹ Івановська О. П. Фольклористична спадщина Ганни Барвінок : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.07 / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 1996. 23 с.

«Ганна Барвінок. Спроби характеристики» Опанаса Сікиринського та «Літературна бабуся (Мої спогади про Ганну Барвінок)» Кліма Поліщука — біографічні нариси, що об'єднують елементи кількох жанрів, зі спробами вписати життя і творчість Ганни Барвінок у світовий контекст — з одного боку та у власний життєпис — з другого. У статті відомого шевченкознавця Володимира Яцюка порушено проблему створення музею Пантелеймона Куліша: історію його задуму, експозиції робітні, його негаразди до та після смерті О. Білозерської-Куліш. Доповнюють видання архівні світлини, що візуалізують архівний матеріал, зібраний і упорядкований у двох томах, — працю, що увічніює не тільки Ганну Барвінок, а й подвижництво упорядників.

Рукопис одержано 20.11.2023

Oksana SHALAK, Candidate of Sc. (Philology), Senior Research Associate, Institute of Biographical Research, V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine (Kyiv, Ukraine).

The portrait of Hanna Barvinok in the context of the era. [Review of the publication: Barvinok Hanna. Collection of works: Vols. 1-2 / Comps.: V. Shenderovsky, V. Yaremenko. Lviv; Kyiv, 2011-2023.

Vol. 1. Lviv: BaK, 2011. 572 p.

Vol. 2. Kyiv: Prostir, 2023. 904 p.].